

ISTORIA ÎNTUNECATĂ A
RUSIEI
MASACRE, CORUPȚIE ȘI CRIME ÎN PATRIA-MAMĂ

MICHAEL KERRIGAN

Traducere din limba engleză de
Gabriel Tudor

Redactare: Constantin Furtună
Tehnoredactare: Liviu Stoica
Corectură: Dorina Lipan
Design copertă: Oana Bădică

DARK HISTORY OF RUSSIA

Crime and Corruption in the Kremlin

Michael Kerrigan

Copyright © 2018 Amber Books Ltd

Copyright in the Romanian translation © 2021 Editura ALL

This translation of Dark History of Russia first published in 2022
is published by arrangement with Amber Books Ltd.

All rights reserved.

ISTORIA ÎNTUNECATĂ A RUSIEI

Masacre, corupție și crime în Patria-Mamă

Michael Kerrigan

Copyright © 2022 Editura ALL

Toate drepturile rezervate.

Descrierea CIP poate fi consultată la Biblioteca Națională a României,
Bd. Unirii nr. 22, sector 3, cod poștal 030833, București.

ISBN 978-606-587-598-2

Grupul Editorial ALL:

Bd. Constructorilor, nr. 20A, et. 3,

sector 6, cod 060512 – București

Tel.: 021 402 26 00

Fax: 021 402 26 10

www.all.ro

Editura ALL face parte din Grupul Editorial ALL.

/editura.all
allcafe.ro

Cuprins

Introducere	6
1. „Întinderile sunt atât de vaste...“: Rusia Kieveană	16
2. Viață, moarte și tiranie	46
3. „Scriu pe piele de om...“	64
4. Timp și răbdare	94
5. Ceva mai bun?	124
6. Cum s-a călit oțelul	136
7. „Un război de exterminare“	160
8. Înecați în falsitate	174
9. „Vă vom îngropa“	184
10. Deschidere și închidere	198
11. Ursul se întoarce	206
Bibliografie	218
Index	219

ПЕТЕР
КОМ
Российской Социаль-Демократической
ПАРТИИ
ЦЕ

INTRODUCERE

ÎNSEMĂRI DIN SUBTERANĂ

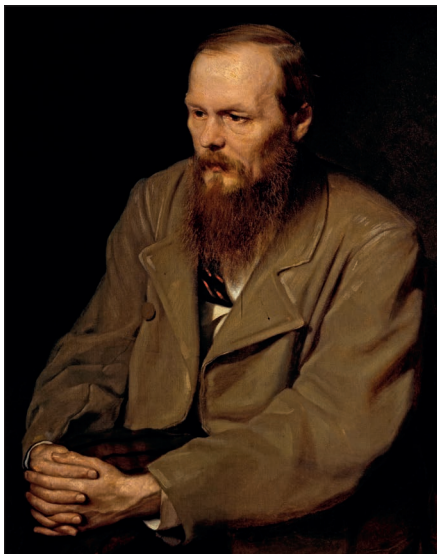
Violența, moartea și întunericul au făcut parte întotdeauna din înseși fundațiile statului rus, fiind singura constantă reală a acestuia pe parcursul a două milenii de istorie.

SUFOCÂNDU-SE ȘI ÎNCERCÂND cu disperare să respire, în timp ce țesătura mototolită îi astupă gura schimonosită de spaimă, băiețelul nu se mai poate mișca și nu mai poate scoate niciun sunet. Strâns tot mai puternic cu o funie, ca o grămăjoară de carne tremurândă, icnind și gemând, el stă ghemuit în aceeași poziție fetală pe care a avut-o pe când se afla în pânțelele mamei sale, nu cu mulți ani în urmă.

Comunitatea satului, adunată în jurul lui, privește scena cu respect, însă fără nicio urmă de empatie pentru mica victimă. Mama băiețelului fusese o străină – o sclavă –, iar lucrarea zeilor fusese înfăptuită. Pe când preotul strânge tot mai tare ștreangul, iar lupta pentru viață a micului sacrificat devine tot mai slabă, starea de spirit care-i cuprinde pe toți este una de satisfacție. Toți simt că își îndeplinesc astfel datoria, iar respectarea ritualului va garanta un început sub auspicii favorabile. Târât de preot, trupul lipsit de viață se prăbușește, cu o bufnitură surdă, în groapa adâncă, săpată înaintea lor. Bărbații tribului se îmbrățișează bucuroși: de acum pot trece la treabă, ridicând stâlpul de rezistență, în jurul căruia noua casă va fi construită.

Pagina anterioară:

Comuniștii lui Lenin erau „roșii“, ca o recunoaștere adusă sacrificiilor făcute de revoluționarii dinaintea lor – dar, de fapt, întreaga istorie a Rusiei a fost dominată de evenimente sângeroase.

Deasupra: Muza lui Fiodor Dostoievski a fost una sumbră, dar bine pusă în evidență. Niciun alt scriitor nu a realizat o introspecție mai clară și mai elocventă asupra celor mai întunecate cotloane ale conștiinței rusești.

DIN ADÂNC, SPRE ÎNALTURI

„Printre amintirile oricărui om există lucruri pe care el nu le dezvăluie tuturor, ci poate doar prietenilor“, remarcă povestitorul din romanul lui Fiodor Dostoievski, *Însemnări din subterană* (1864). „Există și unele pe care nu le dezvăluie nici prietenilor, ci, poate, doar sieși, ba încă și în taină. Dar există, în sfârșit, lucruri pe care omul se teme să le dezvăluie până și lui însuși...“

Iar ceea ce este valabil pentru un om pare să fie valabil și pentru națiuni. Amintirile colective, care alcătuiesc istoria, tind să fie mai mult sau mai puțin frumoase, dar episoadele mai sumbre refuză să fie șterse din memorie. Din acest punct de vedere, istoria Rusiei iese în evidență, întrucât ea pare marcată de tragedii și violențe la aproape fiecare stadiu al derulării ei. Ea pare, așadar, o țară a cărei întregă istorie a fost „întunecată“. Deși nu a fost deloc lipsită de realizări, victorii dramatice și personalități mărețe, ea s-a dovedit, mereu și mereu, macabră și îmbibată în sânge, tragică și grotescă, în egală măsură.

În cel mai bun caz, istoria Rusiei a fost caracterizată ca fiind crudă și necruțătoare. Ivan cel Groaznic a dus violența tiranică a unei monarhii absolute la dimensiunile ei cele mai monstruoase. Deși, în feluri diferite, ambii au fost demni de acest titlu, cei doi țari

Mai târziu, antropologii vor vedea ceea ce au făcut ei ca fiind ceva simbolic, considerând acest sacrificiu uman o recunoaștere spirituală a rolului central al stâlpului de lemn care susține acoperișul – acela de *axis mundi*, „axă a lumii“. Conectând cele trei tărâmură – Pământul, lumea subpământeană și cerul –, stâlpul va reprezenta armonia deplină a Universului în care trăiau oamenii de odinioară. Poate mai puțin gânditori și, cu siguranță, mai puțin articulați din punctul de vedere al limbajului, prin comparație cu savanții secolului XXI, vechii slavi știau însă intuitiv că făcuseră ceea ce trebuia făcut. Zeii le cereau acest sacrificiu, în schimbul favorurilor lor. Și, dacă oamenii doreau ca zeii să vegheze asupra acelei case, se cuvenea să aducă un sacrificiu.

numiți „cel/cea Mare“, Petru I și Ecaterina a II-a, rămân totuși niște epigoni ai lui Ivan cel Groaznic, niște caricaturi vii, întruchipând excesele unei autorități fără opreliști.

Atât sub țari, cât și sub oficialii comuniști, Rusia avea să prospere în opresiune. În splendoarea sa imperială, țara a fost pusă în mișcare de șerbii exploatați cu cruzime. Profunzimea servitudinii lor a fost, poate, egalată – iar sadismul tratamentului aplicat lor a fost aproape sigur depășit – de pedepsele aplicate celor considerați ostili dictaturii lui Stalin, începând cu anii 1920. Chiar și după cele mai generoase estimări posibile, realizările comunismului au fost asigurate doar cu îngrozitoare costuri umane: unii insistă că experimentul sovietic a fost, prin însăși natura lui, unul îndreptat împotriva ființei umane.

SACRIFICIUL UMAN

Cele mai mari triumfuri ale Rusiei au fost obținute în condiții atât de adverse, încât victoria repurtată poate fi pusă sub semnul întrebării. Un eroism autodestructiv a permis respingerea invadatorilor francezi în 1812 și a armatei naziste a lui Hitler, în ceea ce rușii au numit Marele Război pentru Apărarea Patriei.

Țara a fost autodestructivă nu doar în sens literal – prin incendierea Moscovei și prin foametea cumplită trăită de locuitorii Leningradului –, ci și spiritual. Un fel de tactică a pământului pârjolit, aplicată însă sufletului, a permis poporului rus să absoarbă mai multă suferință decât i-ar fi putut provoca atacatorii lui; sărbătoririle ulterioare ale victoriei au fost, totodată, și momente de doliu profund.

De ce a trebuit să se întâmple astfel? Să stea oare istoria Rusiei sub semnul unui fel de blestem? Mulți ruși au avut, de-a lungul generațiilor, acest sentiment. Cu greu ne-am putea aștepta la o analiză rațională capabilă să susțină o asemenea concluzie. Pe de altă parte însă, în condițiile unei atât de îndelungate și de persistente istorii a suferinței, această idee a dobândit o anume forță mitică.

AVERTISMENT PENTRU SĂNĂTATE

Dacă istoria Rusiei a fost scrisă cu sânge, ea a fost, de asemenea, scrisă într-un spirit de profund partizanat. În cea mai mare parte a epocii moderne, această țară a fost văzută ca o amenințare pentru

Dedesubt: Ivan cel Groaznic ridică crucea creștin-ortodoxă, sub semnul căreia a luptat (cel puțin teoretic).

Dedesubt: Un comisar cu înfățișare ireproșabilă ridică un deget amenințător către un individ cu joben și aspect plutocratic, întruchipând Statele Unite: ar trebui să renunțe la cursa înarmărilor, altfel va înfrunța consecințele... (1948).

Occident. De exemplu, astăzi este în general acceptat faptul că administrațiile americane care s-au succedat pe perioada Războiului Rece au vorbit despre amenințarea nucleară sovietică. (Ele nu au mimat îngrijorarea, dar au exagerat cu mult raza de acțiune și forța militară a Rusiei.) Media și politicienii occidentali nu au ezitat niciodată să critice politica rusească pe plan intern și internațional sau să pună în evidență disprețul manifestat de URSS față de drepturile omului. Comentatorii de stânga au arătat însă că aceiași politicieni și aceleași medii de informare nu s-au arătat nici pe jumătate la fel de indignați atunci când atitudini comparabile au fost manifestate și crime echivalente au fost comise de regimuri clientelare ale SUA.

Și aveau dreptate: oricât de „liberă” ar fi fost presa occidentală, o anumită colectivitate de interese și prezumții au contribuit la ceea ce lingvistul și pacifistul Noam Chomsky numea „fabricarea consensului”. Fără ca politicienii de la Casa Albă, Downing Street, Palatul Élysée sau oricare alții să pocnească vreodată din biciul cenzurii, presa occidentală s-a simțit datoră să se alinieze ideologiei care emana din aceste centre de putere.

RĂZBOIUL RECE REÎNNOIT?

Într-o anumită măsură, aceeași poziție a fost adoptată și în perioada postcomunistă și, cu siguranță, de la începutul a ceea ce unii numesc „al doilea Război Rece”. S-a spus că prăbușirea sistemului bancar occidental în 2008 a încurajat Rusia lui Vladimir Putin să își depășească propriile dificultăți economice și să înceapă să-și afirme iarăși atitudinea dominatoare de odinioară. Cu greu s-ar putea contesta că Rusia s-a reimpus ca un factor cu greutate pe scena mondială – deși, la drept

vorbind, o asemenea schimbare ar fi fost de așteptat. Mai mult, această abordare este chiar justificabilă, până la un punct: Rusia are propriile interese regionale în jurul Mării Negre, în Caucaz și în Orientul Mijlociu. De ce nu ar dori să și le apere? Ca și în cursul Războiului Rece propriu-zis, întrebarea se reduce la cât de departe credem că va merge Rusia, dincolo de propriile sale interese imediate de securitate, pentru a se amesteca în chestiunile lumii, în ansamblu. Și, tot ca în cursul primului Război Rece, am văzut cum atitudinile jurnalistice în privința Rusiei se divid tot mai mult, între ostilitatea agresivă și simpatia pașnică. Poate fi dificil de știut care dintre viziuni este cea corectă. Pentru a complica și mai mult lucrurile, aceste diviziuni nu au apărut neapărat de-a lungul direcțiilor ideologice de stânga și de dreapta care au dominat epoca anterioară.

DEFICIT DE DEMOCRAȚIE

Deși comentariile occidentale în privința Rusiei trebuie adesea privite cu o doză de scepticism, trebuie să admitem că, de-a lungul istoriei, liderii ruși au mințit cu lejeritate. Și, totodată, ei nu au acordat prea multă atenție acelor idei privind responsabilitatea oficială și libertatea presei, pe care guvernele occidentale le-au adoptat (cel puțin în teorie). De fapt, sub comunism, gestionarea informației a fost transformată într-o armă. În fața ostilității lumii capitaliste, oficialii sovietici au simțit, de cele mai multe ori, că este justificat să prezinte propaganda oficială drept informare.

Dar, pe atunci, URSS nici măcar nu se prefăcea că ar respecta în vreun fel libertățile democratice. Muncitorii, în jurul cărora ar fi trebuit să fie organizate eforturile și necesitățile întregii societăți, nu aveau dreptul de a se uni în sindicate cu adevărat independente, de a deține propriile locuințe sau de a călători liber și, în general, o duceau mult mai rău, din punct de vedere material, decât frații lor „oprimați” și „exploatați” din statele capitaliste. Disidența politică nu era tolerată, ca, de altfel, nici exprimarea unor opinii care nu corespundeau pozițiilor instituțiilor statului.

Deasupra: Rusia a fost la fel de puternic lovită de criza financiară din 2008-2009 ca și celelalte țări ale lumii, totuși a reușit să exploateze în folos propriu problemele globale apărute ulterior.

Criticii ordinii sovietice puteau fi hărțuiți – ori, desigur, trimiși în lagăre de muncă forțată.

În ciuda folosirii unei terminologii lăudabile (însuși termenul *soviet* denotă un consiliu muncitoresc ales; Sovietul Suprem sau Congresul reprezenta, se presupune, vocea colectivă a muncitorilor), absența oricărei opoziții reale însemna că organul de conducere al Partidului Comunist, Biroul Politic, exercita asupra țării un control total, pe care țării l-ar fi putut invidia. Fost locotenent-colonel în KGB, poliția secretă sovietică, Vladimir Putin, omul forte al țării în acest secol, nu s-a arătat niciodată prea interesat de respectarea libertății presei și nici a pluralismului politic.

PUTERE ABSOLUTĂ

Dacă urmărim elementele comune dintre epoca țaristă și cea comunistă, le putem găsi în cel mai convingător mod în tendința liderilor ruși de a deține puterea absolută și de a o folosi după bunul plac. Dacă a existat vreodată un blestem care să planeze asupra Rusiei, acesta a fost instinctul aparent înrădăcinat la conducătorii ei de a nu tolera nicio opoziție. Notoriile gulaguri din era comunistă se bazau pe munca forțată din taberele *katorga*, unde infractorii și disidenții au fost trimiși încă din secolul al XVII-lea. Acest fenomen a fost, la rândul său, consecința problemelor structurale din politica rusească în ansamblu. Din punct de vedere istoric, Rusia a fost împiedicată mereu să progreseze chiar de slăbiciunea dovedită de cei care ocupau cele mai înalte funcții în stat și de lipsa unei clase de mijloc, plasată între autoritatea centrală și mase.

De-a lungul secolelor, societățile occidentale au construit structuri complexe, ierarhii burgheze solide, în care o influență deosebită o aveau fermierii bogați, meșteșugarii rurali, antreprenorii și elitele din târguri, mici orașe și metropole. Solicitățile acestor clase sociale și felul cum ele și-au apărat interesele au inhibat, într-o oarecare măsură, acțiunile marilor latifundiari și ale monarhiilor de deasupra acestora. Aceste sisteme nu erau nici pe departe egalitare, dar își ascundeau nedreptatea mult mai subtil decât o făcea sistemul țarist.

ACESTE SISTEME NU ERAU NICI
PE DEPARTE EGALITARE, DAR
ASCUNDEAU NEDREPTATEA MULT
MAI SUBTIL DECÂT O FĂCEA
SISTEMUL ȚARIST.

Pagina anterioară:

„Moarte monstrului
imperialist mondial“:
în acest impresionant
afiș, aparținându-i
lui Dmitri Moor
(1883–1946), muncitorii
sovietici înfruntă forțele
exploatatoare capitaliste.

Deasupra: Deținuți lucrând la construirea Căii Ferate a Nordului, în apropiere de Peciora, în regiunea Komi din zona arctică; mii dintre aceștia au murit în condiții de nedescris, lucrând pe astfel de șantiere.

DIN CASA MORȚILOR

„De unde să iau cauzele primordiale pe care să mă sprijin?“, se întreabă naratorul lui Dostoievski în *Însemnări din subterană*. „Unde mi-s motivațiile? De unde să le iau?“ În timpurile păgâne, tradiția slavă impunea oferirea unui sacrificiu uman la demararea oricărei construcții majore; ea cerea ca un sclav – adesea un copil – să fie închis în zidul sau în podeaua unei noi case. Către sfârșitul primului mileniu, Biserica Ortodoxă a interzis explicit această practică în *Nomocanon* (Legea canonică): „Cel ce zidește o ființă umană vie să fie pedepsit cu doisprezece ani de temniță și trei sute de mătăanii. În locul ființei umane, să fie zidit un mistreț, un taur sau un țap“.

Dar amintirea sacrificiului uman avea să dureze – ca și, aparent, practicarea lui; folcloristul Mihail I. Popov (1742–1790) îl consemna ca fiind utilizat chiar și în secolul al XVIII-lea. Cert este că Dostoievski amintește practica imaginându-și o voce stranie și sinistă care se ridică de sub podea – o voce care, în elocvența sa autodepreciatoare, pare să vorbească pentru Rusia. Casa istoriei

rusești a fost, se pare, aproape efectiv clădită pe sacrificiul uman; trupurile morților sunt inserate în însăși țesătura ei.

Cartea de față nu va încerca să demonstreze că Rusia ar fi o țară blestemată și nici că poporul ei ar fi fost condamnat colectiv la suferință de vreo patologie seculară. Dar până și cea mai echilibrată perspectivă asupra trecutului Rusiei nu ar putea ignora violențele și turbulențele, cruzimea cronică și suferința care par să fi influențat, într-o mai mare sau mai mică măsură, întreaga istorie a acestei țări.

SACRIFICIUL DE LA SUNGHIR

UNII DINTRE PRIMII RUȘI pe care îi cunoaștem par să fi fost uciși ritualic. Rămășițele pământești ale unui băiat și ale unei fete, scoase la iveală de arheologi la Sunghir, la circa 193 de kilometri est de Moscova, poartă cu ele propriile însemnări de sub pământ.

Cei doi copii, aparent sacrificați acum circa 30 000 de ani, în Paleoliticul superior, au fost plasați cu capetele unite, alături de două cadavre de adulți. Ambele victime au avut dizabilități fizice: băiatul suferea de nanism, iar fata avea oasele coapselor scurte și curbate. Aceste diferențe fizice față de normă par să-i fi desemnat pe amândoi pentru sacrificiu.

Dar nu ar trebui să tragem de aici concluzia că ei ar fi fost respinși social. Arheologii au subliniat că trăsăturile lor „anormale“ le-ar fi putut oferi chiar un statut superior. Și, cu cât mai importantă era

persoana sacrificată, cu atât mai semnificativ era sacrificiul. Acest lucru pare dovedit de tratarea osemintelor lor cu ocră roșu, făcut din argilă, și cu coaserea a circa 5 000 de mărgele de fildeș pe hainele și cușmele lor din piele. De asemenea, copiii aveau obiecte ornamentale făcute din colți de vulpe arctică și pandantive din pietre semiprețioase, alături de ace de fildeș delicat sculptate: cu siguranță, acești copii nu erau niște renegați.

Dreapta: Reconstituire antropologică a înfățișării copiilor din Sunghir

„ÎNTINDERILE SUNT ATÂT DE VASTE...“ : RUSIA KIEVEANĂ

Rusia a părut întotdeauna foarte întunecată, dezorientându-i, prin vastitatea ei, atât pe propriii locuitori, cât și pe străini.

URA NECUPRINSĂ și spațiul îngust ne-au mutilat de la început. “ Această explicație directă dată istoriei zbuciumate a Irlandei natale de către poetul W.B. Yeats (1865–1939) s-ar putea aplica multor țări. Căci, deseori, un sentiment de claustrofobie pare să fi intensificat rivalitățile etnice și religioase manifestate în societățile umane de pe tot globul. Dar Rusia nu s-a confruntat niciodată cu această problemă.

Pagina anterioară: Rurik și succesorul lui, Oleg, au fost efectiv fondatorii statului rus. Ei sunt comemorați prin acest monument ridicat în Staraia Ladoga, la nord de Volhov.

O AGONIE AGORAFOBICĂ

Rusia este, de ceva timp, din punct de vedere geografic, cea mai mare țară de pe planetă, iar acel sentiment efectiv de constrângere spațială nu a fost niciodată resimțit aici. Un personaj din *Revizorul* (1836), faimoasa piesă a lui Gogol (1809–1852), spune despre

măruntul oraș de provincie în care se desfășoară acțiunea: „Chiar dacă ai călări trei ani, tot n-ai ajunge în altă țară, decât tot în Rusia“.

Este o afirmație care impresionează, dar și neliniștește prin implicațiile ei. Cum poate o țară atât de mare și aparent pustie să ofere în vreun fel sentimentul de „cămin“? Cum ar putea cineva să găsească o ancorare psihologică în acest spațiu aproape nesfârșit?

Dedesubt: Un grup de montaniarzi își croiesc drum peste o culme a munților Sailiughem, din Asia Centrală. Peisajul rusesc este hipnotizant prin simpla lui vastitate.

Anton Cehov (1860–1904), un alt scriitor rus – și un medic practician, totodată –, a diagnosticat că întinderea uriașă a țării sale ar avea o influență importantă asupra sănătății mintale a oamenilor. „În Europa Occidentală, oamenii mor din cauza congestiei și a apropierii înăbușitoare“, spunea el într-o scrisoare adresată unui prieten, la 5 februarie 1888, „dar, la noi, problemele decurg din imensitatea

spațiului. Întinderile sunt atât de vaste, încât mica ființă umană nu are resursele necesare spre a se orienta... Asta ar putea explica, zic eu, numeroasele sinucideri din Rusia.“

Cu un nivel de trei ori mai ridicat decât media globală, rata sinuciderilor din Rusia continuă să șocheze, dar psihologii, în general, au respins teoria lui Cehov. Numai că, la un nivel mai poetic, această teorie are un sâmbure de adevăr. Un sentiment de dezorientare ar fi putut fi dintotdeauna intrinsec conștiinței rusești. Rusia este singura țară coagulată lent din ceea ce a fost un spațiu mai mult sau mai puțin pustiu și fără granițe. În vreme ce țările Europei Occidentale sunt adesea clar demarcate de limite naturale – râuri, lanțuri montane sau schimbări bruște de peisaj –, asemenea granițe naturale nu există în imensitatea stepei eurasiatice. Adesea descrisă ca o „mare de iarbă“, această câmpie semiaridă se întinde pe mai bine de 8 000 de kilometri, între coasta pacifică a Manciuriei, la est, și pusta maghiară, la vest.

CUM POATE O ȚARĂ ATÂT DE MARE ȘI,
APARENT, PUSTIE SĂ OFERE ÎN VREUN
FEL SENTIMENTUL DE „CĂMIN“?

VALORI PASTORALE

Nu doar geografia fizică a Rusiei, ci și cea umană pare să fie atât de deschisă, indefinită, fluidă și amorfă. Ca pentru a sublinia absența hotarelor naturale – sau a oricărui element care să întrerupă nesfârșita întindere de ierburi unduitoare în vânt și semideșerturi cu vegetație săracă, populația Rusiei a fost vreme de secole în principal nomadă. Și nici nu putea fi altfel, de vreme ce majoritatea comunităților erau formate din păstori.

În tradiția occidentală, viața pastorală a fost privită, încă din vremurile clasice, ca fiind, prin definiție, liniștită și pașnică. Primele „idile“ – poeme de Teocrit (c. 270 î.Hr.) – descriau iubirile și viețile inocente și esențial lipsite de griji ale păstorilor. Realitatea vieții păstorilor nomazi din stepele rusești era însă foarte diferită de această imagine idilică. Odată privit mai de aproape, acel ocean de iarbă părea mai puțin luxuriant: existența păstorilor era, prin însăși natura ei, nomadă. Comunitățile trebuiau să fie gata în orice moment să se mute, spre a profita din plin de cele mai bune condiții de pășunat și de adăpat pentru turmele lor, iar asta implica necesitatea protejării unor enorme întinderi teritoriale.

Deasupra: „Fermierii stepei“ care apar în această veche gravură par acum emblematici pentru Rusia; dar, vreme de secole, aceste pășuni nesfârșite au fost sălbatice și neîngrădite.

Adăugând la toate acestea tentația de a compensa pierderile de vite și femei prin jefuirea altor comunități, începem să înțelegem de ce stepa era în mod inerent un mediu politic instabil. În cel mai fericit caz, stilul de viață nomad-pastoral putea să satisfacă necesitățile de bază pentru subzistență. Dar, pentru orice altceva ori pentru oricare alte bunuri de lux, comunitățile trebuiau să privească în altă parte. Jaful constituia un aspect esențial și integral al vieții în stepă.

Nomazii din stepă erau o pacoste unii pentru alții, dar o veritabilă teroare pentru populațiile sedentare aflate la sud și la vest de stepă, pe care ei le atacau din când în când. Oamenii care se îndeletniceau cu cultivarea pământului nu puteau avea o reacție pe măsură în fața ferocității războinicilor stepei și nici a uimitoarelor calități ecvestre inerente stilului de viață nomad; precizia cu care nomazii puteau trage cu arcurile lor scurte din galopul calului, rotindu-se în șa într-o secundă. Istoria marilor civilizații din Asia de Est, India, Persia, Orientul Mijlociu, bazinul Mediteranei și Europa Occidentală a fost profund afectată de invaziile nomazilor stepei